

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยสิทธิเกษตรกรในประเทศไทย: กระบวนการเรียนรู้กับการพัฒนาระบบเกษตรกรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบ/ลักษณะการละเมิดสิทธิเกษตรกรไทยภายใต้การส่งเสริมเกษตรกรรมแผนใหม่ รวมทั้งเงื่อนไข/ปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้การละเมิดสิทธิเกษตรกรดังกล่าวเป็นไปได้ ขณะเดียวกันก็ศึกษาการปรับเปลี่ยน เรียนรู้ และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ในฐานะรูปแบบหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิทธิเกษตรกรในสังคมไทย รวมทั้งเปรียบเทียบและประเมินรูปแบบ/วิธีการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสม โดยอาศัยวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการศึกษาภาคสนามใน 6 ชุมชน การศึกษาเจาะลึกเกษตรกรจำนวน 6 คน และการศึกษาเอกสาร

การศึกษาพบว่า การปรับเปลี่ยนจากระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมสู่ระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ นอกจากก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบในด้านต่างๆ ยังเป็นกระบวนการละเมิดสิทธิเกษตรกรอย่างสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นในด้านการเรียนรู้และพัฒนาระบบการผลิต ด้านการกำหนดระบบการผลิต หรือด้านการใช้ประโยชน์และเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะ ซึ่งเงื่อนไข/ปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้การละเมิดสิทธิเกษตรกรเหล่านี้เป็นไปได้ประกอบด้วย นโยบายและกฎหมายด้านการเกษตรและทรัพยากร ระบบส่งเสริมการเกษตร กลไกการปกครอง ระบบการสนับสนุนสินเชื่อและปัจจัยการผลิต ระบบการศึกษาและวิจัย รวมทั้งระบบทุน/ตลาด

อย่างไรก็ดี เกษตรกรได้เคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์สิทธิของตนหลายลักษณะ โดยเฉพาะในรูปของกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยในช่วงแรกเป็นการคิดค้นทดลองของเกษตรกร ช่วงต่อมาเป็นการเผยแพร่รูปแบบเกษตรของเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ การคิดค้นทดลองรูปแบบและเทคนิคเกษตรกรรมยั่งยืนโดยองค์กรพัฒนาเอกชนรวมทั้งหน่วยงานรัฐ รวมทั้งการแพร่กระจายของแนวคิดและวิถีปฏิบัติเกษตรกรรมยั่งยืนจากต่างประเทศ ขณะที่ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมามีฝ่ายต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องจำนวนมาก โดยเกษตรกรได้พัฒนากลุ่มและเครือข่ายเพื่อดำเนินกิจกรรมการผลิต แปรรูป และตลาด โดยเฉพาะการรณรงค์เคลื่อนไหวในระดับนโยบายร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ขณะที่หน่วยงานรัฐเริ่มให้ความสำคัญกับการวิจัยและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับนโยบาย เช่นเดียวกับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่ขยายตัวมากขึ้น ส่วนสื่อแขนงต่างๆ ได้จัดให้มีรายการเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืนจำนวนมาก รวมทั้งภาคธุรกิจเอกชนได้หันมาดำเนินธุรกิจส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน

ทว่าบทบาทของฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนมีความต่างกัน นับตั้งแต่เป้าหมาย/วัตถุประสงค์ ขอบเขต/นัยสำคัญ หลักการ/แนวคิด รูปแบบ/วิธีการเรียนรู้และส่งเสริม ซึ่งส่งผลให้ประสิทธิผลหรือการเกิดขึ้นจริงของกระบวนการเรียนรู้และ

พัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนต่างกัน โดยเกษตรกรที่เรียนรู้และพัฒนาด้วยตนเองมักประสบความสำเร็จ เช่นเดียวกับการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ประสบความสำเร็จ แม้จะมีข้อจำกัดรวมทั้งปัญหาและอุปสรรคอยู่ระดับหนึ่ง ส่วนการส่งเสริมของรัฐแม้ประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณ แต่มีข้อจำกัดหลายประการ เช่นเดียวกับโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริที่แม้ประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณแต่ยังมีข้อจำกัดอยู่มาก

ทั้งนี้ ประสบการณ์การปรับเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่า 1) รูปแบบและเนื้อหาการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนไม่มีแบบแผนใดแบบแผนหนึ่งตายตัว การส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนจึงจำเป็นต้องคิดถึงรูปแบบและเนื้อหาที่ยืดหยุ่นต่อความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้ 2) การส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนแก่เกษตรกรภายใต้ระบบการบริหารราชการแผ่นดินไม่เอื้อต่อการเรียนรู้ของเกษตรกร เพราะระบบดังกล่าวแข็งตัวเกินไป จำเป็นต้องสร้างรูปแบบหรือระบบการส่งเสริมที่เป็นอิสระและยืดหยุ่น 3) การส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนแก่เกษตรกรควรให้ความสำคัญกับความริเริ่มสร้างสรรค์ของเกษตรกรควบคู่ไปกับกระบวนการกลุ่มซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเรียนรู้ และ 4) ความสำเร็จของการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนไม่ได้จำกัดเฉพาะกิจกรรมในแปลง หากแต่ที่สำคัญกว่าคือความคิดในการพึ่งตนเองของเกษตรกร